

УДК 908 (476)

Л.А. Лісцўскі

ВЫТОКІ КРАЯЗНАЎСТВА НА БЕЛАРУСІ

Пра неабходнасць больш глыбокага вывучэння гістарычных каранёў у беларускіх навучальных установах гаворыцца ў законе “Аб адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь”.

Картаграфічныя звесткі аб тэрыторыі Беларусі з’явіліся на карце Свету Пталамея (2ст.н.э.), а таксама ў працах Карнелія Тацыта і ў “Аповесці мінулых гадоў” (каля 1113 г.).

Па Нестару..., на правабярэжжы Дняпра, вышэй паян, галоўным чынам паміж Цецеравам і ніжняй Прыпяццю, таксама жылі славяне,”...а называліся дреўлянамі, потым што селі в лесах, а ешчэ другіе селі между Припятыю и Двиною и назывались дреговичами...”. Ніжэй крывічоў на Заходняй Дзвіне была зямля палачан з цэнтрам у горадзе Полацку.

Галоўнымі асветніцкімі цэнтрамі старажытных беларускіх зямель былі Тураў і Полацк. Тураўскае пергаментнае Евангеліе датуецца ХІ ст.(вывезена ў 1865 г. у Вільню).

У канцы Х –пачатку ХІ ст.ст. разам з развіццём Тураўскага і Полацкага княстваў, увядзеннем хрысціянства (988-989 гг.) развівалася пісьменнасць. Ажывіліся культурныя

сувязі з Балгарыяй і Візантыяй. Галоўнымі асяродкамі кніжнасці былі манастыры, княжацкія двары, кнігасховішчы-бібліятэкі. Вялікай папулярнасцю карыстаўся “Псалтыр” – зборнік урачыстых гімнаў і малітваў. З’яўляюцца літаратурныя творы аб жыцці святых пэўнай мясцовасці ці манастыра. Ізборнік Святаслава (1073, 1076) разам з прытчамі ўключаў артыкулы па граматыцы, логіцы, паэтыцы. У XI ст. перакладзены хронікі Іаана Малалы, Георгія Сінкела, перакладзены былі “Прыродазнаўча-навуковыя энцыклапеды”, “Шасціднёвік”, “Фізіёлаг”, “Храсціянская тапаграфія Казьмы Індзікаплава”. Гэтыя помнікі, зыходзячы з біблейскай легенды, знаёмлі з гісторыяй і прыродай іншых краін. Да нас дайшлі творы, імёны многіх пісьменнікаў старажытнасці: Нікана, Неспера, Сельвестра, царкоўных дзеячаў Іларыёна, Клімента Смаляціча, Кірылы Тураўскага і інш. Многія творы змяшчалі гістарычнае апісанне падзей, што прапагандавалі веліч сваёй краіны.

Тэма Радзімы ў тагачасных краязнаўчых працах – галоўная, а героі многіх твораў – рэальныя асобы. Кірылу Тураўскага (1130-1182 гг.) называлі “другім Златавустам”. “Слова” Іларыёна і “Словы” Кірылы Тураўскага сталі ўзорам для прамоўцаў і пісьменнікаў. У канцы XII-пачатку XIII стст. напісаны кнігі “Жыццё Ефрасінні Полацкай”, “Жыццё Аўрамія Смаленскага”, “Аповесць мінулых гадоў”, “Лаўрэнцьеўскі” і інш.

У першай палове XIII ст. у верхнім Панямонні ўзнікла беларуска-літоўская дзяржава, Вялікае княства Літоўскае, а пазней, з сярэдзіны XV ст., – Вялікае княства Літоўскае, Рускае, Жамойцкае і іншых зямель (ВКЛ).

Краязнаўчыя матэрыялы змяшчаюцца ў летапісах ВКЛ Рускага і Жамойцкага ў XIII-XVI стст., яны друкаваліся на старажытнарускай, старабеларускай і польскай мовах. Гэта Супральскі, Увараўскі, Познанскі, Нікіфараўскі, Слуцкі, Акадэмічны і іншыя летапісы.

Апісанні ў кнігах падарожжаў (хаджэнняў) пачалі з’яўляцца і ў Беларусі. Аўтары не толькі цікавіліся землямі Палесціны, але апісвалі геаграфію і гісторыю іншых краін. Найбольш значны з іх – “Хаджэнне Ігнація Смаляніна” (XIV ст.).

Адукацыйная сістэма Вялікага княства Літоўскага, Рускага, Жамойцкага была прадстаўлена перапісчыкамі кніг. Настаўнікі і летапісцы выкладалі ў калегіумах, брацкіх і рамесных школах. Самым распаўсюджаным у той час падручнікам быў “Псалтыр”.

У эпоху Адраджэння жыві і працаваў першы беларускі друкар – Францыск Скарына (1490-1552гг.). Ён атрымаў грунтоўную па тым часе адукацыю ў Полацку, без якой немагчыма было і думаць аб вучобе ва ўніверсітэтах Еўропы. Спачатку ён вучыўся ў Кракаўскім універсітэце. У Празкім універсітэце яму была прысвоена вышэйшая вучоная ступень – доктара свабодных навук, а ў 1512 г. пасля здачы экзаменаў у Падуанскім універсітэце (Італія) ён атрымаў тытул доктара лекарскіх навук (медыцынскіх) і быў першым з усходніх славян, хто адзначаны гэтай вучонай ступенню.

У 1517 г. у Празе Ф. Скарына выдаў першую друкаваную кнігу “Псалтыр”, а потым 23 кнігі Бібліі на старабеларускай мове са сваімі прадмовамі і пасляслоўямі. Пасля пераезду ў Вільню выдае “Малую падарожную кніжыцу” (1522), “Апостала” (1525). Ён надрукаваў падручнікі амаль па ўсіх тагачасных галінах чалавечых ведаў.

Скарына ўзнёсла і з хваляваннем пісаў аб прыгажосці сваёй Радзімы, аб яе мове: калі ўжо звяры, птушкі і нават рыбы ведаюць свае норы, гнёзды і віры, а пчолы “бороняць ульёв своих” тым больш людзі “где зродилися и ускармлиены суть по бозе, к тому месту великую ласку имають”. Вось чаму, казаў ён пра сябе, друкую кніжкі роднаю моваю “набойей з тае прычыны, иже мя милостивый Бог з того языка на свет пустил”.

Асабліва патрэбна адзначыць буйнага дзеяча эпохі Адраджэння, сучасніка Ф.Скарыны, Міколу Гусоўскага (каля 1480-1533гг.). Ён нарадзіўся ў сям’і начальніка паляўнічай дружыны. Назіранні за багаццем роднай прыроды, за паводзінамі жывёл, за прыкметамі зменаў надвор’я ўзбагацілі веды аб родным краі. З дапамогай дзяржаўнага дзеяча ВКЛ Эразма Цялока М.Гусоўскі стаў саветнікам дыпламатычнай місіі і ў яе складзе ў 1518 годзе прыбывае ў Рым. У час другога знаходжання ў Рыме М.Гусоўскі напісаў кнігу аб сваёй радзіме “Песня пра зубра”. Твор апавядаў пра характаво і багацце прыроды Беларусі, заняткі і звычаі насельніцтва. У паэме ўслаўлялася гераічнае мінулае беларускага народа.

Ідэалы М.Гусоўскага – мір і шчасце роднай зямлі, свабода і незалежнасць яе людзей. Аўтар трымаецца шырокіх абагульненняў адносна ролі прыроды ў жыцці чалавека:

*Край наш багаты драўнінай, нічога не скажаш,
Ды не адно хараство ў ім, - лясы, нібы хмара.
Нашы лясы – гэта наша скарбонка і свіран,
Наша камора жывіцы, і дзегцо, і ягад.*

Можна смела сцвярджаць, што М.Гусоўскі адзін з першых асветнікаў і навукоўцаў падкрэслівае значэнне экалагічных праблем.

У паэме “Песня пра зубра” М.Гусоўскага падаюцца звесткі аб тым, што па распараджэнню вялікіх князёў Ягайлы і Вітаўта Белавежская пушча стала запаведнай.

Асабліва слыннымі нашымі суайчыннікамі ва Усходняй Еўропе былі Е.Славянецкі, М.Сматрыцкі, С.Полацкі, І.Канеўскі. Многія этнічныя беларусы працягвалі сваю творчую дзейнасць у замежжы. Гэта паэт, педагог, філосаф, асветнік і царкоўны дзеяч Сімяон Полацкі (1629-1680гг.). Ён атрымаў выдатную адукацыю ў Кіева-Магілянскай калегіі, а потым у Віленскай езуіцкай калегіі. У 1664 годзе запрошаны ў Маскву для выхавання дзяцей цара. Цар Фёдар Аляксеевіч пад яго ўплывам адкрывае ў Крамлі друкарню. Сімяонам Полацкім выдадзены “Псалтыр”. М.В.Ламаносаў высока ацаніў яго разам з “Граматыкай” М. Сматрыцкага “вратамі своей учёности”. Упершыню граматыка М. Сматрыцкага надрукавана ў Літве (1619г.). С.Полацкі прадказаў нараджэнне Пятра I, падрыхтаваў і выдаў для яго “Азбуку”. Па яго праекту ў 1686 годзе адкрыта Славяна-грэка-лацінская акадэмія – першая вышэйшая навучальная ўстанова Расіі. С. Полацкі прыходзіць да высновы, што дзейнасць чалавека павінна ўпісвацца ў развіццё прыроды. На яго думку, па сваёй сутнасці дзейнасць чалавека рытмічная, звязана з прыроднымі каляндарнымі астранамічнымі цыкламі (змена пораў года, гадавы цыкл і г.д.). Ён апісвае характар удзеяння планет на зямное жыццё, цікавіцца паходжаннем крышталю, уласцівасцямі магніту, спосабах ачышчэння высокародных металаў. На яго думку, чалавек – частка прыроды. Для яго гэта “пісаная традыцыя”, кнігі.

Толькі перад чалавекам дапытлівым раскрывае свае старонкі вялікая кніга Прыроды. Так вучыў Сімяон Полацкі.

Усё больш вывучаўся родны край, ствараліся музеі, калекцыі.

Адной з першых і найбольш значных была калекцыя Радзівілаў у Нясвіжы.

Пачынальнікам музейнай справы ў Беларусі быў Мікалай Януш Радзівіл Чорны (1515-1585гг.). Амаль адначасова захапіўся гэтай справай вялікі князь Жыгамонт II (1520-1572гг.). У яго рэзідэнцыі былі выстаўлены прадметы ўпрыгожвання і створана бібліятэка. Прадоўжыў справу М.Радзівіла Чорнага яго сын Мікалай Радзівіл (Сіротка) (1549-1616гг.), маршал, ваявода. Ён размясціў у новым замку рэдкасці ў адпаведных пакоях: Гетманскай, Каралеўскай, Залатой, Мармуравай залах. Потым ён у 1604 годзе пабудаваў у Альбе, каля Нясвіжа, эрмітаж з палацам, арганізаваў поруч з Нясвіжам запарк, магчыма, першы ў Беларусі.

У замку размяшчаўся таксама каштоўны архіў. Былі яшчэ скарбы Сапегаў, Вішнявецкіх, Хадкевічаў і інш. У час войнаў музеі рабаваліся. Частка экспанатаў вывозілася ў іншыя краіны, трапляла да асобных уладальнікаў.

Такім чынам, самадзейны грамадскі рух краязнаўцаў, узнікшы ў старажытнасці, атрымаў далейшае развіццё ў XVIII – XIX стагоддзях на тэрыторыі Беларусі.

Summary

The article presents the facts from the end of X to XIX century, describes the relations of public figures of different periods such as K.Turavsky, F.Scaryna, M.Gusovsky, S.Polatsky to the native land and its nature, gives information about the first museums of natural history in Belarus.